

УДК 33.009.12(477)

Ілюхіна В. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ТЕОРІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто основні теоретичні підходи до проблеми конкурентоспроможності національної економіки та джерела формування конкурентних переваг національної економіки, історичний та логічний розвиток понять і трактувань їх різними науковцями.

Ключові слова: конкуренція, конкурентні переваги, конкурентоспроможність, фактор конкурентоспроможності, національна конкурентоспроможність.

В умовах ринкових відносин в економічно вигідному положенні є лише ті країни, які мають сильні конкурентні переваги. Тому вкрай актуальним стає визначення шляхів для створення нових, підтримки і розвитку вже існуючих конкурентних переваг національної економіки. Відсутність чіткого трактування понять “конкурентоспроможність національної економіки” та “конкурентні переваги національної економіки” заважає владним структурам, урядам країн, які декларують прагнення підвищити конкурентоспроможність та створити конкурентні переваги, правильно визначити пріоритети та напрямки дій. Відсутність загальноприйнятого визначення даних понять пов'язане з тим, що різні вчені по різному вибирають предмет та об'єкт дослідження, а багатофакторність конкурентоспроможності дозволяє вивчати її з різних аспектів.

Вагомий внесок у дослідження проблеми конкурентоспроможності та конкурентних переваг зробили такі українські вчені як: Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська, І. Бідзюра, О. Г. Білорус, А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, Б. В. Губський, Я. А. Жаліло, Б. Є. Кваснюк, І. В. Крючкова, В. Є. Новицький, Ю. М. Пахомов, С. І. Савчук, В. П. Семиноженко, О. А. Швиданенко, О. С. Шнипко та інші, а також зарубіжні вчені: П. Кругман, М. Познер, М. Портер, А. З. Селезньов, І. А. Спірідонов, Дж. Сакс, Р. А. Фатхудинов, А. Ю. Юданов та інші.

Метою статті є формування комплексного уявлення про взаємозв'язок економічних категорій “конкурентоспроможність національної економіки” та “конкурентні переваги національної економіки”. Для цього розглянемо найбільш поширені визначення даних понять, їх історичний та логічний розвиток.

Розвиток економіки в ХХІ столітті супроводжується посиленням конкуренції. Конкурентоспроможність національної економіки є похідним від поняття “конкуренція” – це показник, який виражає ефективність ведення господарства країни. Кожна країна займає особливе місце в системі світового господарства, рейтинг економіки країни розраховується кількома авторитетними міжнародними установами. За методикою Всесвітнього економічного форуму, розрахунок рейтингу конкурентоспроможності національної економіки базується на аналізі 113 змінних, які об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність: якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку,

конкурентоспроможність компаній, інноваційний потенціал.

Міжнародний інститут розвитку менеджменту відповідний рейтинг розраховує на основі восьми груп критеріїв – чинників конкурентоспроможності національної економіки: рівня відкритості економіки для міжнародної торгівлі, розвитку фінансових ринків, якості інфраструктури, розвитку технологій, ділового менеджменту, динаміки ринку праці, якості правових та політичних інститутів, державного регулювання.

Для з'ясування суті поняття “національна конкурентоспроможність” варто розглянути послідовний ряд економічних категорій: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентна перевага.

Конкуренція (лат. *concurrentia*, від лат. *concurrere* - зіштовхуватись) – економічний процес взаємодії і боротьби товаровиробників за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів, за отримання найбільших прибутків. Похідним поняттям від конкуренції є конкурентоспроможність. Найбільш узагальнено в західній літературі конкурентоспроможність національної економіки визначають як здатність розробляти та виготовляти товари і послуги, або вищої якості або за менших витрат ніж конкуренти. У ширшому аспекті конкурентоспроможність сприймається як здатність господарства забезпечувати збалансованість своїх зовнішніх пропорцій та уникати тих обмежень, що зумовлюються зовнішньоекономічною сферою, і як здатність країни відтворювати свої світогосподарські зв'язки.

Конкурентоспроможність національної економіки це сукупність притаманних економіці факторів, здатних забезпечити виготовлення товарів та послуг з використанням новітніх технологій в умовах вільного ринку та зростаючих доходів населення. Її не можна виміряти в абсолютних значеннях. Індекс конкурентоспроможності відбиває якість національних конкурентних переваг порівняно із середніми показниками, відповідно надаючи країні місце у світовому рейтингу. Українські та зарубіжні автори роблять акценти на різних складових цієї багатомірної категорії, висуваючи їх як основні критеріальні ознаки. Відтак, спектр визначень коливається від суто технологічних, що впливають з розширеного трактування конкурентоспроможності фірми, до розгорнутих суспільно-економічних, які розглядають конкурентоспроможність як узагальнений показник стійкості суспільно-економічної системи країни.

Підсумовуючи всі вищенаведені визначення і трактування, можемо зробити висновок, що конкурентоспроможність національної економіки – важливий багатофакторний показник, який базується на існуючих та потенційних особливостях, що за певних умов є або можуть стати перевагами над конкурентами. Конкурентоспроможність розглядають на різних рівнях (або в різних аспектах): продукції, підприємства, галузі, країни. Тобто, конкурентоспроможність національної економіки базується на наявних чи можливих конкурентних перевагах всіх суб'єктів економіки незалежно від їх величини. Не можна вважати основним показником рівня конкурентоспроможності розмір ВВП на душу населення або продуктивність праці, оскільки окрім цього економіка стикається з політичними, соціальними, культурними труднощами.

Конкурентна перевага – це ексклюзивна властивість, притаманна суб'єкту економіки, яка позитивно впливає на ефективність його діяльності; це унікальні ресурси, якими володіє суб'єкт господарювання; умови в яких перебуває суб'єкт господарювання, якщо вони сприятливі для його діяльності.

Звертаючись до історії, можна простежити, як змінювались конкурентні

переваги, якими володіли ті чи інші країни в різні періоди. Природні ресурси чи видатні наукові відкриття підносили конкурентоспроможність країн в певний момент часу, з часом перевага могла зникати. Так, наприклад, колоніальні завоювання Англії наділили її конкурентною перевагою – джерелом недорогої та ексклюзивної сировини. Хоча з часом ця перевага була нівельована набуттям незалежності колишніх територій, Великобританія залишилася високорозвиненою конкурентною країною за рахунок вже інших конкурентних переваг.

Не можна ототожнювати конкурентні переваги та фактори конкурентоспроможності. Фактор є вихідною базою для створення конкурентної переваги. Якщо певна властивість може позитивно впливати на стан конкурентоспроможності товару чи економічного суб'єкту, то в даній ситуації цей фактор є конкурентною перевагою. Фактори конкурентоспроможності можуть змінюватись відповідно до економічної дійсності. Можливі ситуації, коли фактор конкурентоспроможності, який не був перевагою, за певної державної політики чи ситуації на міжнародному ринку, стане конкурентною перевагою.

Ще раз підкреслимо важливість державного контролю за станом конкурентоспроможності. Слабка держава не може втілювати в життя довгострокову стратегію створення та підтримки конкурентних переваг. Ліберальна економіка безконтрольно відкриває внутрішній ринок транснаціональним корпораціям, може знищити мотивацію національних виробників до нарощення власної конкурентоспроможності. Втручання держави в економіку необхідно, поки її дії є ефективними.

Фактори конкурентних переваг можна класифікувати як: економічні, політико-правові, соціокультурні, ресурсні та інфраструктурні. Фактор конкурентоспроможності національної економіки – це виробнича властивість економіки чи одного з її суб'єктів, яка здатна впливати на процес і на результати функціонування даної економічної системи.

Представники першої школи політичної економії - меркантилісти загалом вороже ставилися до конкуренції як на зовнішньому так і на внутрішньому ринках, а джерелом конкурентоспроможності вважали протекціоністську політику держави, а накопичене в країні золото – конкурентною перевагою економіки. Для досягнення цієї мети велись війни, створювалась експортоорієнтована економіка. І сьогодні більшість країн світу намагаються підтримувати позитивне сальдо торговельного балансу.

Конкуренція є рушійним елементом розвитку господарства – стверджує класична економічна теорія. Адам Сміт в своїй праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” (1776 р.), розглядав конкуренцію як змагання товаровиробників за найбільш вигідні умови виробництва та збуту товарів, а багатство (перевагу) нації в наявності вигідних умов виробництва та збуту. Давид Рікардо у праці “Начала політичної економії і оподаткування” (1817 р.) продовжив розробляти теорію абсолютних переваг та довів існування порівняльних переваг, які визначаються різницею у витратах у відносних розмірах, на основі яких визначається спеціалізація виробництва країн. Джон Стюарт Мілль у праці “Принципи політичної економії” (1848 р.) розглядав конкуренцію як єдиний закон регулювання цін, зарплат, ренти. Він виступав противником протекціонізму, а позитивне сальдо торгового балансу не вважав показником конкурентоспроможності економіки.

Отже, для представників класичної школи політичної економії конкуренція – це важливий елемент механізму саморегулювання ринкової економіки і, водночас,

конкретна форма її функціонування. Вона є притаманною ринковій економіці боротьбою за найбільш вигідні умови виробництва і збуту товарів.

В XIX столітті виникла і стала популярною німецька історична школа політичної економії. Основною працею її представника – Фрідріха Ліста є “Національна система політичної економії, міжнародної торгівлі, торгова політика й німецький митний союз” (1841 р.), що спрямована на захист протекціонізму як умови становлення тимчасових конкурентних переваг для національної економіки.

Марксистська політична економія розглядає конкуренцію з позиції закону вартості, де конкуренція – антагоністична боротьба між приватними товаровиробниками за найбільш вигідні умови виробництва та реалізації. Прагнення до збільшення прибутку спонукає капіталістів до боротьби між собою за ринок збуту. К. Маркс показав це на прикладі міжгалузевої конкуренції. Отже, виникнення конкурентної боротьби є наслідком прагнення до збільшення прибутку, а тому визначальною тенденцією капіталістичного виробництва стає злиття капіталів, концентрація виробництва, поглинання дрібних підприємств великими. У праці “Капітал” К. Маркс наголошував на ролі набутих переваг, в основі яких лежать переваги у технологіях виробництва, соціально-економічних (виробничих) відносинах та особливості дії закону вартості у світовому господарстві.

На основі класичної школи політекономії, історично першою сформувалась науково обґрунтована поведінкова концепція конкуренції. Згідно її змісту конкуренція – це притаманна ринковій економіці поведінка, суперництво за найбільш вигідні умови виробництва та збуту.

З розвитком капіталістичної економіки конкуренція перестала бути вільною, виникли різні форми недосконалої конкуренції. Поведінкова концепція конкуренції не розглядала те, що конкурентна боротьба призводить до монополізації ринків збуту, джерел сировини, науково-технічного прогресу. Економічна дійсність зумовила появу на основі праць Дж. Робінсон, Е. Чемберліна, Ф. Еджуорта, А. Курно, Й. Шумпетера структурної концепції конкуренції, яка розглядає конкуренцію вже не як боротьбу виробників, а стан економіки, характеристику умов такої боротьби. Структурна концепція виникла тоді, коли фірми-монополісти отримали можливість не враховувати поведінку конкурентів, а акцент дослідження змістився на аналіз структури ринку та тих умов, які панують на ньому.

На думку Й. Шумпетера, досконала конкуренція – це стимул для мінімізації витрат, максимального наближення оплати праці до її граничної продуктивності і максимізації прибутку. Тобто, прибуток є результатом та метою підприємницької активності. Й. Шумпетер називає таку економічну ситуацію і такий прибуток статичними, а конкурентну боротьбу неефективною, оскільки за цих умов не можна гарантувати досягнення виробництвом якісно нового рівня. Ефективна конкуренція забезпечується якісно новим рівнем виробництва, що базується на безперервному запровадженні нововведень, новаторстві на всіх рівнях – технологічному, управлінні й організації виробництва, якості продукту, освоєння нових ринків збуту, сировини. Для Й. Шумпетера підприємницькі здібності – основне джерело конкурентних переваг [1, с. 36].

Представники неокласичної школи політичної економії розглядають конкурентоспроможність як результат ефективного використання комбінації тих чи інших факторів виробництва, в тому числі технологічних інновацій. А. Маршалл на основі теорії рівноваги та теорії факторів виробництва визначив критерієм

конкурентоспроможності наявність факторів виробництва, що можуть бути використані з вищою ніж у конкурентів продуктивністю. У відповідь на питання про походження конкурентних переваг неокласики Е. Хекшер, Б. Олін розробили теорію співвідношення факторів виробництва (факторну теорію створення конкурентних переваг), яка полягає в тому, що кожна країна схильна спеціалізуватися на тому виробництві, а отже, формувати конкурентні переваги в тих галузях, де активно використовується фактор виробництва, яким країна в достатку забезпечена [1, с. 39]. Отже, що одним із джерел конкурентної переваги національної економіки є різний рівень виробничих витрат, який може бути наслідком впливу таких факторів: ціна на природні ресурси, рівень оплати праці, витрати на електроенергію та ін.

В XXI столітті виникають новітні концепції ринкової конкуренції, засновані на маркетинговому підході. Представником цього напрямку є Ф. Котлер, який розглядає суперництво фірм на ринку за споживачів.

У розробках Світового економічного форуму конкурентоспроможність розглядають як реальну та потенційну можливість фірм в певних умовах проектувати, виготовляти та збувати товари, які за показниками ціни та якості є більш привабливими, ніж у конкурентів. Отже, конкурентоспроможність національної економіки трактується як характеристика становища товаровиробників цієї країни на світовому ринку.

Інститут розвитку менеджменту трактує конкурентоспроможність національної економіки як наявність середовища, яке має найефективнішу структуру, інституції та політику, що забезпечують націю необхідними можливостями для конкуренції.

Сучасні економісти розглядають конкурентоспроможність національної економіки з врахуванням процесів глобалізації, що супроводжується посиленням міжнародної конкуренції.

Авторитетний американський дослідник конкуренції Майкл Портер наголошував, що конкурентоспроможність – це не просто абстрактний термін, а показник того, наскільки продуктивно використовуються національні ресурси – праця та капітал [6, с. 88]. А відповідальність за ефективність використання ресурсів та забезпечення високого рівня життя покладено на державу. М. Портер переконує, що конкурентні переваги зумовлюються комплексом чинників: прогнозованістю інвестиційної привабливості, мінімізацією витрат, диференціацією або спеціалізацією виробництва.

Для конкурентоспроможної національної економіки необхідним є поєднання правильно обраної конкурентної стратегії фірми з конкурентними перевагами країни. М. Портер виділяє чотири детермінанти конкурентної переваги національної економіки.

По-перше, забезпеченість факторами виробництва, причому в сучасних умовах головну роль відіграють так звані розвинені спеціалізовані фактори (науково-технічні знання, висококваліфікована робоча сила, інфраструктура й т. д.), цілеспрямовано створювані країною.

По-друге, параметри внутрішнього попиту на продукцію даної галузі, що, залежно від свого обсягу й структури, дозволяє використовувати ефект масштабу, стимулює нововведення й підвищення якості продукції, підштовхує фірми до виходу на зовнішній ринок.

По-третє, наявність у країні конкурентоспроможних галузей – постачальників (що забезпечує швидкий доступ до необхідних ресурсів) і споріднених галузей, які

виробляють взаємодоповнюючу продукцію (що дає можливість взаємодіяти у сфері технологій, маркетингу, сервісу, обмінюватися інформацією й т. д.). У такий спосіб формуються, за виразом М. Портера, кластери конкурентоспроможних національних галузей.

По-четверте, конкурентоспроможність галузі залежить від національних особливостей стратегії, структури й суперництва фірм, тобто від того, які умови в країні, що визначають особливості створення й керування фірмами, і який характер конкуренції на внутрішньому ринку.

Дж. Сакс, відомий американський економіст, вважає конкурентоспроможність національної економіки передумовою та інструментом сталого економічного розвитку країни. Тобто, дослідник визначає конкурентоспроможність національної економіки здебільшого наявністю в країні здорового ринку та факторів виробництва, які формують потенціал для досягнення стабільного економічного зростання. А здорова економіка, в свою чергу, має бути підкріплена зростанням ділової активності, дієвими законами та стабільно працюючими ринками.

Українські економісти досліджують конкурентоспроможність національної економіки в процесі ринкової трансформації країни, під впливом глобалізаційних процесів, в умовах економічної кризи.

Зокрема, Я. Б. Базилюк узагальнює і розширює визначення конкурентоспроможності національної економіки як економічної категорії, яка характеризує стан суспільних відносин у державі щодо формування та реалізації економічної політики, для забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва, адекватного до змін світової кон'юнктури та зростаючого попиту населення на основі досягнення кращих, ніж у конкурентів соціально-економічних параметрів [3, с. 6].

На думку Б. Є. Кваснюка, конкурентоспроможність країни є ні чим іншим, як сукупністю притаманних конкретній національній економіці факторів, здатних забезпечити пропозицію товарів та послуг, які виготовлені за умов застосування новітніх технологій, вільного справедливого ринку, зростання доходів населення [4, с. 53].

Ю. В. Полунаєв стверджує, що конкурентоспроможність національної економіки певної країни можна розглядати як "суму" конкурентоспроможностей національних підприємств-експортерів на світовому ринку. Отже, конкурентоспроможність національної економіки є похідною від конкурентоспроможності суб'єктів, що діють на її території, але це не означає автоматичного переносу конкурентних відносин підприємств на рівень країни.

В загальному: конкурентоспроможність національної економіки залежить від ефективності ведення господарства країни. Це характеристика стану господарства країни, яка має внутрішні витоки: вона народжується і розвивається в процесі змагання в середині країни між суб'єктами національного господарства, а зміцнюється у результаті конкурентної боротьби на світовому ринку.

Конкурентоспроможність є обов'язковим атрибутом країн з ринковою економікою, вона залежить від ефективності державного регулювання, здатності уряду підтримувати макроекономічну стабільність, створювати сприятливий інвестиційний клімат, конкурентне середовище. Конкурентоспроможність національної економіки виходить з соціальної оптимальності досягнутої в суспільстві, демонструє загальнонаціональний позитивний суспільний ефект.

Світова теорія та практика напрацювала значну кількість розробок, кожна з яких по своєму визначає основу та рушійні сили побудови конкурентних переваг. До них відносяться: факторні умови: людські та природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, у тому числі фактори якості життя; умови внутрішнього попиту: якість попиту, відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку, розвиток обсягу попиту; суміжні та обслуговуючі галузі (кластери галузей): сфери надходження сировини та напівфабрикатів, сфери надходження устаткування, сфери використання сировини, устаткування, технологій; стратегія та структура фірм, внутрішньогалузева конкуренція: цілі, стратегії, способи організації, менеджмент фірм, внутрішньогалузева конкуренція.

Конкурентні переваги національної економіки мають забезпечуватися державою. Державна політика може або сприяти розвитку конкурентних переваг, або нівелювати їх. Існує різниця у способі створення переваг, якщо держава проводить конкурентну політику щодо власних виробників, то створені конкурентні переваги будуть більш стійкими до зовнішніх впливів. Конкурентні переваги, створені протекціоністськими методами, можуть зникнути при зміні економічної політики.

Висновки. Актуальність подальшого дослідження теоретичних основ формування конкурентних переваг підтверджується низькими значеннями індексу конкурентоспроможності економіки України. Новітня історія розвитку світової економіки, а також економіки України містить достатньо прикладів органічного поєднання обмеженої конкурентності національних ринків із стійкою конкурентною позицією національної економіки на світовому ринку або втратою міжнародної конкурентоспроможності країни при впровадженні конкурентного середовища на національному рівні.

Приклад зарубіжних країн свідчить, що досягнення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки супроводжується зростанням життєвого рівня населення, яке відбувається паралельно підвищенню конкурентоспроможності національних виробників. Ринки конкурентоспроможної країни є конкурентними, але наявність конкуренції між виробниками ще не ознака конкурентоспроможної країни, для цього необхідно створити конкурентне суспільство.

Використані джерела:

1. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації [Текст] / О. С. Шнипко ; НАН України, Інститут економічного прогнозування. – К. : Наукова думка, 2003. – 343 с.
2. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації [Текст] / Я. А. Жаліло [та ін.]; ред. Я. А. Жаліло ; Національний ін-т стратегічних досліджень. – К. : Знання України, 2005. – 388 с.
3. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення [Текст] / Я. Б. Базилук ; Адміністрація Президента України, Національний ін-т стратегічних досліджень. – К. : [б.в.], 2002. – 132 с.
4. Конкурентоспроможність національної економіки [Текст] / А. В. Бабак [та ін.]; ред. Б. Є. Кваснюк ; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К. : Фенікс, 2005. – 495 с.
5. Основы теории конкурентоспособности [Текст] : [монография] / С. И. Савчук ; НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – Мариуполь : Рената, 2007. – 520 с.
6. *Портер М.* Международная конкуренция / пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

7. *Тарнавська Н.* Розвиток теорії конкурентних переваг в умовах експансії нововведень // Економіка України. – 2011. – № 4.

Илюхина В. В. Теории конкурентоспособности национальной экономики.

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к проблеме конкурентоспособности национальной экономики и источники формирования конкурентных преимуществ национальной экономики. Формируется комплексное представление про взаимосвязь, историческое и логическое развитие экономических категорий “конкурентоспособность национальной экономики” и “конкурентные преимущества национальной экономики”.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность национальной экономики, конкурентные преимущества национальной экономики.

Iliuhina V. V. Theory of competitiveness of the national economy.

This article examines the basic theoretical approaches to the problem of competitive ability of the national economy as well as the sources of the formation of competitive advantages of the national economy. Also the article forms the complex idea about the correlation, as well as historical and logical development of economical categories such as “competitive ability of the national economy” and “competitive advantages of the national economy”.

Keyword: competitive, competitive ability of the national economy, competitive advantages of the national economy.

МІКРОЕКОНОМІКА

УДК 346.54

Страшинська Л. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ СТРАТЕГІЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА РИНКУ

У статті виявлено основні підходи до типологізації стратегій, виділено основні критерії їх класифікації та уточнено класифікацію альтернативних стратегій підприємств на ринку.

Ключові слова: стратегічний розвиток, конкурентне середовище, економічна стратегія, критерії класифікації, класифікація стратегій підприємств, конкурентні стратегії.

Розвиток вітчизняної ринкової економіки протягом останніх років супроводжується радикальними змінами в господарській діяльності підприємств. Динамічна зміна технологій, боротьба за споживача і якість продукції, посилення конкуренції вимагають від суб'єктів господарювання застосування нових підходів у вирішенні комплексу питань, пов'язаних з формуванням і розвитком стратегій їх діяльності.

Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних основ стратегічного